

І.В. Срібняк

*Національний університет
«Києво-Могилянська академія»*

ВІЙСЬКО КАПИКУЛУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, НОМЕНКЛАТУРА ОФІЦЕРСЬКИХ ПОСАД

Стрімке посилення Османської держави в другій половині XIV ст. було значною мірою обумовлене ефективним реформуванням збройних сил імперії, що перетворило османську армію на одну з найпотужніших в світі за доби Високого Середньовіччя. Її перемоги забезпечили у подальшому успішне просування османів у різних напрямках (на Балкани, вглиб Центральної Азії, на Кавказ і Північне Причорномор'я та північні регіони Африки). Це й обумовило стійкий інтерес дослідників до проблем організації та комплектування регулярних військ османської армії (т.зв. капикулу), і зокрема яничарського корпусу, який був одним зі специфічних елементів цієї організації, невід'ємним атрибутом і навіть, до певної міри, символом Османської імперії. Однак попри такий статус і значення цього османського військового інституту, наукова розробка цієї проблеми радянськими істориками мала спорадичний характер та розпочалась з кінця 1940-х рр.¹ У подальшому в центрі уваги більшості дослідників перебував насамперед яничарський корпус, зокрема процес його створення та комплектування, а також з'ясування впливу яничарів на перебіг політичних процесів в Османській імперії. У цьому контексті слід згадати про статті відомої дослідниці історії османів І.Петросян², яка також виступила перекладачем та упорядником надзвичайно важливого у джерельному відношенні трактату невідомого автора з історії та організації яничарського корпусу³. Публікація спогадів колишнього яничара⁴ додатково збагатила джерельну основу для відтворення специфіки функціонування яничарського корпусу. Опрацювання цієї та суміжних проблем було продовжено монографією вже згадуваної дослідниці Г.Клейман⁵ та статтею болгарського дослідника Є.Радужева⁶. Цінну інформацію про структуру війська капикулу можна почерпнути в працях турецьких дослідників І.Узунчаршили та С.Єрасімоса⁷. Важливим етапом у дослідженні цієї проблеми став вихід у світ значної з своїм обсягом узагальнюючої праці «Османська імперія. Класична доба 1300-1600», в якій містяться деякі дані про шляхи комплектування яничарського корпусу (у т.ч. підрахунки його кількості), проте в цих працях були практично відсутні будь-які дані про інші підрозділи війська капикулу⁸. Оглядовий характер мав розділ «Ottoman Military Organization Arms Industry and Technology» з англomовного (у перекладі з турецької) чотиритомника, в якому проаналізовано специфіку виникнення та функціонування османсько-турецької цивілізації⁹. За останнє десятиліття російська історіографія цієї проблеми збагатилась цілою низкою досліджень, присвячених різним аспектам життєдіяльності яничарського корпусу, з'ясуванню його місця і ролі в суспільно-політичному житті Османської імперії¹⁰. В українській історіографії одними з перших до вивчення обставин формування та функціонування яничарського корпусу звернулися Т.Чухліб¹¹ та автор цієї статті¹², проте найбільший внесок у опрацювання даної проблеми було зроблено упорядниками синтетичної праці «История Османского государства...», цілий розділ якої присвячений аналізу проблем комплектування та внутрішньої організації османського війська, у т.ч. й корпусу капикулу¹³. * * * Найважливіше значення для розбудови збройних сил імперії мала реформа османського війська, ініційована султаном Мурадом I (1362-1389), що була покликана закласти підвалини для творення підрозділів на регулярній основі на протипагу феодальному ополченню, з якого тоді складались практично всі армії європейських держав. Творення перших підрозділів «нового війська» йені чері (яничарів) було розпочато у 1362 р., пізніше вони утворили найчисельніший корпус у складі палацової султанської гвардії капикулу (буквально – «раби монаршого порогу»), яка вже існувала на регулярній основі та комплектувались спочатку з числа полонених вояків. Ідея формування такого війська належала османському урядовцеві Кара Рустему, який походив з бейліка Караман. Він перейшов на службу до Мурада та запропонував кадїаскеру Чандарли Кара Халїлу встановити юридичну норму, яка зобов'язувала передавати султану одну п'яту частину захопленої його армією військової здобичі, у т.ч. й полонених (система пенчик кануну). Створення корпусу яничарів було обумовлено не одними лише воєнними потребами. Та обставина, що він первісно складався з особистих рабів султана, повністю від нього залежних (і тому, як вважалося, сліпо йому відданих) робило яничарів тією воєнною силою, яка кожної миті була готова захистити суверена та його нащадків, а крім того усіма засобами стверджувала могутність і авторитет османських правителів. Первісна практика

набору яничарів (з числа полонених) позначилась на соціальному статусі їх наступних поколінь, які до середини XV ст. ймовірно повністю зберігали свою особисту залежність від султана, не маючи, зокрема, права заповідати своє майно на власний розсуд. Після смерті яничарів, які були набрані з числа полонених, все їх майно переходило до султана¹⁴. З часом така система комплектування яничарського корпусу була визнана невірною: полонених почали на кілька років відправляти до анатолійських тюрків, у господарствах яких вони працювали та навчались турецькій мові, приймали іслам, і лише після засвоєння ними тюрко-ісламських звичаїв та проходження кількарічної служби в якості новобранців, їх переводили до корпусу яничарів¹⁵. Відтак вже за часів правління наступника Мурада – султана Баєзіда – система комплектування війська капикулу була суттєво змінена – якщо перші яничарські загони комплектувались виключно з числа полонених християн, захоплених під час військових експедицій османів на Балканах, то в кінці XIV ст. було запроваджено практику рекрутування яничарів з числа християнських підданих султана через надзвичайний податок «кров'ю» (девширме). Вона відрізнялась від системи пенчик тим, що набору підлягали не полонені християнські юнаки, а сини християн, що проживали на землях, які вже тривалий час перебували в складі Османської імперії. В середині – другій половині XV ст. практика девширме застосовувалась тільки в тому випадку, коли турки захоплювали незначну кількість полонених і тому не могли забезпечити всіх потреб яничарського корпусу в його поповненні. Таким чином набір девширме проводився не регулярно і цілковито залежав від можливостей поповнення яничарського корпусу за системою пенчик. Обсяги набору цілком залежали від потреб яничарського корпусу і встановлювались ще до його початку¹⁶. Ці системи набору, що були введені в дію ферманами султанів, уможливили успішну розбудову султанської палацової гвардії капикулу, до якої крім піхотного корпусу яничарів в різний час також увійшли шість кінних бьолуків¹⁷ (полків) сьоварі (капикулу сьоварілері), корпус гармашів (топчу), гарматна обозна служба (топ арабаджи), корпус зброярів (джебеджи) і новобранці (аджемі оглани)¹⁸. Дещо пізніше були сформовані ще два допоміжні підрозділи – корпуси саперів (лягімджи) і бомбардирів (хумбараджи). Кожен з цих корпусів являв собою окремий підрозділ, комплектування якого мало відбуватись за рахунок юнаків здебільшого християнського віросповідання після проходження ними кількарічної попередньої підготовки в рамках особливого османського інституту – вже згаданого корпусу аджемі огланів, який власне й забезпечував ісламізацію та потурчення набраних у такий спосіб юнаків. Всі яничари входили до складу одного корпусу (оджака¹⁹), який поділявся на три великі підрозділи – джемаат (або орта яябаши), бьолук секбан і бьолук аги²⁰. Коли яничарський корпус нараховував лише 1000 чол., він поділявся на сотні на чолі з яябаши, дещо пізніше ці сотні отримали назву орта, їх кількість досягла 101 (вони вже мали різну чисельність); ця сукупність орта й утворила джемаат. Чисельність корпусу яничарів змінювалась в часі, маючи спочатку виразну динаміку до зростання: якщо в 1514 р. у дефтерах фігурувало 10156 яничарів, то у 1567 р. їх кількість збільшилась до 12789, а у 1609 р. сягнула 37627 осіб. Ще через сімдесят років у складі яничарського корпусу нараховувалось 55222 чол., проте через військові невдачі у протистоянні зі Священною лігою в 1683-1699 рр. і величезний бюджетний дефіцит османський уряд був змушений вжити заходів для скорочення кількості яничарів²¹. Спочатку перші п'ять яничарських орта (а дещо пізніше й 39-та, 46-та, 95-та та деякі інші – загалом 25 орта) утворили оджак деведжи (погоничів верблюдів) на чолі з башдеведжи-агою. До обов'язків вояків цих орта входило, зокрема, вантаження та розвантажування верблюдів яничарського аги, а також догляд за ними під час просування до місця бойових дій²². З часом окремі орта джемаат також набули спеціального призначення – так, зокрема, 14-та, 49-та, 66-та і 67-ма орта утворили оджак хасекі (одним з їх обов'язків була участь у султанському полюванні з собаками). Ця функція дозволила хасекі посісти в джемаат привілейоване становище, отримуючи вищу (у порівнянні з яничарами інших орта) платню. Аналогічні функції виконували вояки ще кількох яничарських орта джемаат – 64-ої загарджи, 68-ої турнаджи та 71-ої саксонджи (сансунів)²³. Орта загарджи (псарів) мала у своєму складі як кінних, так і піших (у переважній більшості) яничарів (загалом близько 400 чол.). Після того як султани припинили брати участь у полюваннях, 64-та орта почала виконувати церемоніальні функції. Ще одна «мисливська» орта – 68-ма турнаджи була створена за часів правління султана Баєзіда Йилдирима для ловлі чапель і розведення лелек. Нарешті, яничари 71-ої орта натаскували собак (саксонів)²⁴ для полювання на ведмеда, а також для військових цілей. Знов таки, коли догляд за саксонами перейшов до бостанджи, згадувана орта використовувалась для проведення різного роду урочистостей. Ще чотири орта (60-63) входили до оджаку солаків, в якому проходили службу особливо хоробрі та досвідчені яничари, які до того ж повинні були мати певну

зовнішність (високий зріст та правильні риси обличчя). Солаки усюди супроводжували султана та завжди мали при собі лук і стріли (тіркеш), а також кинджали та криві шаблі (вогнепальною зброєю вони не користувались). Орта солаків були сформовані ще наприкінці XIV ст. як окремий підрозділ султанської гвардії, що мав спеціальне призначення. Під час бою по ліву і праву руку султана перебували чотири солакбаши (командири орта солаків), причому останні – щоб не повертатися до султана спиною під час стрільби з лука – стріляли з лівої руки (через це їх називали солак – лівша). У безпосередній близькості до султана перебували й інші солаки (загалом близько 400 чол.), навколо яких скупчувалась решта яничарів. У випадку потреби солаки були готові організувати переправу султана через річку. У мирний час 12 особистих охоронців султана (т.зв. «стремених солаків») усюди його супроводжували та унеможлилювали заподіяння будь-якої шкоди правителю²⁵. Ще за часів правління Мурада I був створений і окремий загін яничар зенберекчи (зенберек²⁶ – арбалет), який пізніше був реорганізований у 82-гу яничарську орту²⁷. Наприкінці XV ст. ця орта втратила своє бойове призначення, що було пов'язано з появою та подальшим розвитком вогнепальної зброї. Натомість на початку XVI ст. у складі джемаат були створені дві – 22-га і 92-га – орта тюфенкчи (тюфенк – мушкет), вояки якої одними з перших почали вправлятися з цим видом зброї. Кілька орта джемаат вирізнялись з числа інших лише тим, що до їх складу входили високопоставлені офіцери яничарського корпусу (до 28-ої був зарахований імам яничарського аги, до 94-ої – шейх (баба) ордену бекташи, до 101-ої – скарбник корпусу яничарів), а до обов'язків створеної у 1591 р. орта хукешан²⁸ входила організація колективних молитов з османським вояцтвом. Орта джемаат були найстарішими підрозділами в корпусі, що робило їх вояків «першими серед рівних» поміж решти яничарів. Бюлюк секбанов був створений за часів правління Мурада I, і спочатку існував як окремий підрозділ мисливців (його назва походить від перського сег (сек) – собака). Секбани доглядали султанських борзих та брали участь у полюваннях, які організовувались для султана, завдяки чому посідали визначне місце в яничарській ієрархії. Після заворушень серед яничарів у 1451 р. султан Мегмед II включив цей бюлюк (6000 чол.) до складу яничарського корпусу, маючи на меті послабити впливи джемаат. З цією ж метою султан заповів, що надалі секбанбаши²⁹ (командувач бюлюку) призначатиметься й агою яничарського корпусу. Секбани утворили 65-ту орту, у складі якої було кілька кінних відділів, 35 піших підрозділів та ще стільки ж допоміжних загонів. 33-й бюлюк секбанів утворили авджи (мисливці), які виїжджали на тривалі полювання з султаном та рідко брали участь у воєнних діях³⁰. Бюлюк аги (бюлюкю) було створено за часів правління Баєзіда II, коли трапився черговий яничарський заколот на чолі з секбанбаши. Потрібно було застосувати радикальні заходи для запобігання повторенню цього у майбутньому, тому до складу яничарського корпусу було додано ще один підрозділ, який складався з 34 бюлюків. Командувач цього підрозділу (міралем-ага) і одночасно ага яничарського корпусу користувався цілковитою довірою султана і призначався з числа найближчих султанських дорадників. Невдовзі до складу бюлюку аги входив вже 61 підрозділ, в кожному з яких нараховувалось 50 чол. Значіння цього підрозділу суттєво збільшились за часів правління Сулеймана Кануні, який був зарахований до складу 1-го бюлюку. Під час видачі платні він з'являвся у однострої яябаши, отримував належні йому гроші, після чого додавав до нього золоті монети та роздавав їх яничарам свого бюлюка. Слід зазначити, що яничари деяких бюлюків аги виконували спеціальні завдання, зокрема вояки 54-го бюлюку талімханеджи навчали інших стрільбі з лука у спеціально призначених для цього містах (талімхане). До складу цього підрозділу зараховувались ті яничари, які виявляли найкращі результати під час вправ з луком і стрілами. Вояки ще одного підрозділу – бюлюку авджиларів (мисливців) навчали яничарів влучно стріляти з рушниць³¹, а крім того супроводжували султана у військових компаніях, а також під час полювань. Офіцерський склад яничарського корпусу мав свою ієрархію, яка сформувалась упродовж довгого часу. В джемаат номенклатура вищих офіцерських посад мала наступний вигляд (за висхідною): яябаши, башдеведжи, башхасекі, турнаджибаши, саксонджубаши, загарджибаши, секбанбаши. Офіцери бюлюків аги мали відмінну номенклатуру (за висхідною): башбюлюкбаши, кетхудайері, мухзирбаши, башчавуш, кул кетхудаси. Ці дві ієрархії фактично сполучались в одну з таким принципом старшинства (за низхідною): ага яничар, секбанбаши, кул кетхудаси, загарджибаши, саксонджубаши, турнаджибаши, башхасекі, башчавуш, башдеведжи, башяябаши, мухзир ага, кетхудайері, башбюлюкбаши. Командирів від кетхудайері до кул кетхудаси також називали катарагалари (від катар – караван, тобто ієрархія вищих яничарських офіцерів), просування яких по службі мало відбуватися у вказаній послідовності, проте час від часу призначення на вищі офіцерські посади могли проводитись і без проходження претендентом всіх посадових шаблів. Крім вищого

командного складу корпусу в кожній орта і бьолуку проходили службу офіцери нижчих рангів, які також мали свою ієрархію (за низхідною): чорбаджи, башодабаши, ода кетхудаси, одабаши, векільхардж, байрактар, башескі, ашчибаши (уста)³². Командувач корпусу яничарів (йєнічері агаси або ага) – вищий офіцерський чин в центральному державному апараті – був начальником для усього оджаку яничарів і аджемі огланів. Він особисто призначався султаном (така практика зберігалась до 1593 р., коли це право було делеговане великому візирю) та виключно йому й підпорядковувався. Ага яничарів брав участь у роботі султанського Дівану, маючи дорадчий голос у питаннях, які стосувались яничарського корпусу. Як одному з найвищих військових начальників і державних службовців³³ йому в якості утримання (арпалік) надавався зеамет в долині Дунаю, що додатково приносило 50 тис. акче³⁴ прибутку. Ще 8 тис. курушів він отримував від коюн еміні, обов'язком якого була закупівля овець для постачання Стамбула м'ясом. Один раз на три роки азі яничарів жалували коня із султанської конюшні. Ага яничарів здійснював всі призначення у корпусі на офіцерські посади та на посади комендантів фортець, крім того йому як коменданту Стамбулу була доручена поліцейська охорона османської столиці. Під час своїх виїздів до міста мав право затримувати порушників громадського порядку та карати їх, якщо вони не були яничарами (яничарів ага відправляв до їх власної ода, офіцери якої й мали визначити для них міру покарання). У безпосередньому підпорядкуванні аги було 61 яничарських бьолуків, вояки яких використовувались для забезпечення громадського порядку в столиці³⁵. Яничарський ага мав свою резиденцію (ага капу), де проводив наради (ага дівані) за участю вищих офіцерів корпусу та своїх заступників (секбанбаши і кулкахьї (кетхюда)). Останній був фактично першим заступником яничарського аги, перебуваючи у його безпосередній підлеглості. У зв'язку з тим, що за його участю вирішувались усі кадрові питання в яничарському корпусі (зокрема призначення на посади чорбаджи і одабаши), користувався великим впливом серед яничарів. До його обов'язків входило отримання майна померлих яничарів для зарахування до державної скарбниці. Він також здійснював призначення яничарів до особливих місць служби (куллуків). Як заступник аги з управлінських питань, відповідав за стан справ в оджаку яничарів перед султаном на рівні з агою. Організацією прийому відвідувачів агою відали башчавуш і кетхюда ері – старші офіцери яничарського корпусу, яких у такий спосіб готували до заміщення найвищих посад в оджаку яничарів. Канцелярією яничарського аги завідував кятіб, який провадив усі дефтери (реєстраційні книги) корпусу. До числа вищих посадовців яничарського корпусу належали музхир баши (представник яничарського аги у відомстві великого везіра), основним завданням якого була організація зустрічей між першим міністром та чинами яничарського корпусу в різних справах; та стамбульський ага – начальник оджаку аджемі огланів, які проходили службу в столиці імперії. Ще одним впливовим офіцером корпусу був асесбаши, який здійснював поліцейський нагляд за яничарами. Він брав участь у роботі дівана аги, і після ухвалення рішень у справах звинувачених у тяжких злочинах яничарів (грабунки або вбивства), здійснював їх арешт та відправку до в'язниці Бабиджефер, де вони й утримувались закутими у колодки в очікуванні виконання вироку. В резиденції аги проходили службу куллукчи («оперезані парчевим кушаком») або ага гедіклілері – яничари, які займали привілейоване становище у корпусі. Найвпливовішим з їх числа вважався башмехтер – особистий слуга аги. Основним обов'язком куллукчи був супровід яничарського аги у якості почесної варти, а також охорона ага капи, але крім того кожен з них виконував свої функції (чукадар відповідав за гардероб, тюфенкчи – за зброю, байракчи – за збереження штандарту аги, тугджу – за бунчук та ін.). В ага капу вироблялось все, що було необхідним для командувача яничарського корпусу, зокрема тут випікали хліб, шили намети, виготовляли взуття тощо, чим займались відряджені сюди яничари. Значна частина життя яничар проходила в казармах (ода), які призначались для вояків з різних орт (кожна орта або бьолук розташовувались в окремому приміщенні), тому термін ода почав включати в себе і поняття орта. Внутрішня служба і побут яничар в казармі визначались одабаши, який призначався з числа неодружених заслужених яничар старшого віку. Він мав постійно перебувати у казармі (ода), де користувався значною дисциплінарною владою, зокрема організував виконання вироків для тих яничарів, які припустились дисциплінарних проступків (якщо як покарання їм було присуджено побиття палицею). Під час урочистих ладувань яничарів одабаши – на відміну від інших вояків яничарського корпусу, які були неозброєні – тримали в руках палицю як символ своєї влади, а також оперізувались широким парчевим паском (кушаком). Найстарший за віком яничар призначався в казармі ода кетхюдаси (старостою). Він користувався незаперечним моральним авторитетом, і тільки за його дозволом можна було карати найстаріших одружених яничарів. Кожна орта мала свою офіцерську ієрархію на чолі з ортабаши або чорбаджи (букв. «роздавальник

супу», командир підрозділу), обов'язки скарбника і провіантмейстера в ода виконував векільхардж – один з яничарів, що користувався загальною довірою. До його функцій входив збір коштів з яничарів ода та придбання продуктів харчування на ринках. Основним обов'язком байрактара – офіцера-прапорносія було збереження (у мирний час) та носіння (під час воєнних дій) жовто-червоного прапору із зображенням дворучного меча праведного халіфа Алі. З числа башескі призначались башкаракуллукчу (начальники стамбульських вартових служб і охоронних команд)³⁶. Головним обов'язком наймолодших яничарських офіцерів ашчибаши (уста) було щоденне приготування їжі для яничарів своєї орта (ода)³⁷. Слід відзначити, що хоча чин ашчибаши був першим в офіцерській «табелі про ранги», вони користувались не меншим впливом, аніж одабаши чи бьолукбаши. Справа в тім, що ця категорія офіцерів постійно перебувала разом з вояцтвом у казармах і була найкраще обізнана з його інтересами і прагненнями, часом така близькість дозволяла ашчибаши вдаватись до маніпулювань настроями рядових яничарів. У кожній орта проживали заслужені яничари-ветерани (коруджу), які вже не залучились до участі у воєнних діях з огляду на стан їх здоров'я та поранення. Вони продовжували жити в ода, виконуючи охоронні функції під час відсутності основної маси яничарів; частина коруджу (на чолі з коруджубаши) вирушали разом з ешкінджи (учасниками боїв) на війну, але при цьому не брали участі у бойових діях, обмежуючись охороною польового табору. Спочатку кількість коруджу становила 100 чол., але з плином часу вона невпинно збільшувалась, досягнувши кількох тисяч. Все більше яничарів похилого віку переводилась у категорію коруджу і отурак (мютекайд або відставник), що відбувалось за представленням аги яничар. Через бажання окремих яничарів звільнитись від виконання своїх прямих обов'язків збільшується кількість зловживань, коли за хабар до категорії відставників потрапляли молоді вояки. Всі яничари отримували за свою службу платню (улуфе або меваджиб) – в різний час вона становила від 3 до 8 акче на день (жалування офіцерів було значно більшим – від 9 до 80 акче, ага яничар отримував 450-500 акче). Багато хто з яничар за особливі заслуги чи вислугу років мав й надбавку (тераккі або мукаррер) до цієї суми. Розмір платні кожного яничара фіксувався у спеціальних дефтерах, які щоквартально переписувались. Видача жалування яничарам відбувалась один раз на три місяці у присутності великого везіря, причому перед врученням грошей з палацової кухні яничарам приносили плов та зерде (солодкий рис із шафраном). Після вручення – яничарів вітали найвищі державні посадовці, дякуючи їм за службу. Частина жалування видавалась новенькими монетами, щойно викарбуваними на султанському монетному дворі. Під час воєнних кампаній або з приходом до влади нового султана яничарам міг бути вручений бахшиш («нагородні»)³⁸. Крім того з державної скарбниці яничарам щорічно видавались визначені суми на різні потреби, у т.ч.: йай [харджи] або кеманбаха (видатки на лук, до 30 акче), які вже судячи з назви призначались для придбання луку і стріл. Щорічно в залежності від своїх рангів яничари отримували й суми для пошиття однострою (йака [харджи] – видатки на комірець). Комплект одягу яничара включав широкий каптан блакитного або синього кольору, верхній одяг являв собою довгу (до п'ят) долому з широкими рукавами, на яку ще й вдягався плащ (барані). Крім того яничари носили вузькі шаровари та чоботи різного кольору в залежності від їх рангу (вищі чини – жовті, старші офіцери – червоні, молодші – чорні). Яничарським чорбаджи видавалось для пошиття шинелі сукно зеленого кольору (собрамані). Всім офіцерам яничарського корпусу комплект одягу видавався двічі на рік (літній комплект називався бахаріє, зимовий – земістаніє)³⁹. Найприкметнішою та ексклюзивною ознакою приналежності до яничарського корпусу були бьорки⁴⁰, які тривалий час виготовлялись у спеціальній майстерні при яничарському корпусі. Певна частина отримуваних коштів витрачалась яничарами на придбання продовольства (бо держава, надаючи житло і гроші для придбання зброї та одягу, не покривала всіх видатків на їх харчування). Слід відзначити, що османський уряд намагався мінімізувати цю статтю видатків яничарів, виділяючи для придбання для них на ринку м'яса за твердими цінами (зарар-и лахм) окрему дотацію. Якщо окка (1,3 кг) м'яса коштувала дорожче трьох акче, держава компенсувала цю різницю⁴¹. Крім того, для потреб яничарів випікалась значна кількість фолда (фодула) – хлібців, що безкоштовно видавались деяким яничарським підрозділам (секбанам, загарджи та ін.), а також цілому ряду офіцерів корпусу. Так само їх отримували й сини загиблих яничарів (кулоглу, букв. син слуги), чим займався фолда кятібі – один з писарів яничарського корпусу. Він отримував від держави борошно і дрова для випікання фолда у приватних пекарнях, а також обліковував видані сиротам хлібці (або борошно, дуже рідко – гроші), для чого провадив спеціальні дефтери. Держава намагалась допомогти цій категорії сиріт і в інший спосіб – після досягнення повноліття кулоглу мали право вступати на службу до яничарського корпусу⁴². Дислоковані у столицях

яничари перебували в казармах (в Едірне вони були споруджені після 1363 р.). З самого початку на брамах казарм зображувались знаки і символи підрозділів, які були там дислоковані. Після перенесення столиці до Стамбулу і будівництва там Мегмедом Фатігом нових казарм старі довгий час не використовувались, і лише в XVII ст. вони були відновлені у зв'язку з тривалим перебуванням кількох султанів у першій столиці імперії. У Стамбулі яничари мешкали у Ескіодалар («старі казарми») і Єніодалар («нові казарми»), останні були розташовані поблизу Етмейдани («М'ясної площі»), яка часто слугувала місцем збору заколотників з числа яничарів. Казарми будувались з дерева, підлога в них вкривалась циновками, а у вечірній час в них запалювались свічі, відтак існувала постійна небезпека виникнення пожеж, які й відбувались з різною періодичністю. З моменту заснування корпусу яничарів регулярно навчали влучно стріляти – спочатку з лука, а потім з вогнепальної зброї. Як вже зазначалось, до складу яничарського корпусу входили два навчальні підрозділи, командири яких – талімханеджибаши і авджибаши – персонально відповідали за організацію вишкільних вправ (відповідно перший – за навчання стрільби з лука, другий – веденню прицільного вогню з мушкету). Інколи за ходом тренувань яничарів спостерігали султани, у цьому випадку вояки також вправлялись у прицільному киданні списів, а крім того могли бути організовані показові поєдинки псів-саксонів з ведмедами. Вправи відбувались як правило щотижнево (у четвер)⁴³, у якості мішеней використовувались спеціально для цього виготовлені глиняні глечики. Досить поширеною практикою було відзначення султанами тих яничарів, які демонстрували високу майстерність на телімханеджи. Дехто з них за наказом султана переводився до кінних частин капикулу (такі особи отримували 300 акче, сагайдак для стріл та окремо кошти для придбання коня)⁴⁴, частина – наділялась тімарами або переводилась на офіцерські посади в корпусі. Так само могли бути відзначені ветерани корпусу та яничари, які виявили мужність у боях або відзначились під час гасіння пожеж. Тих яничарів, які продемонстрували виняткову хоробрість під час штурму фортець, називали серденгечті (шибайголова), підвищували до офіцерських чинів (яябаши, бьолукбаши) або жалували тімар. Земельні пожалування яничарам суттєво різнились в залежності від їх рангів та посад – якщо рядові яничари могли розраховувати на тімар у 9 тис. акче, то офіцери отримували більші земельні маєтності (до 20 тис. акче). До тих яничарів, які припускались дисциплінарних порушень, застосовувались покарання різного ступеня важкості. Нижчим чинам яничарського корпусу покарання призначав кетхюда, чорбаджи або одабаши (тієї ода, де мешкав порушник дисципліни). Незначні дисциплінарні проступки карались кількома днями арешту (за цим пильнували ашчибаши, які власноруч заковували арештантів у кайданки та тримали їх під вартою) або завданням різної кількості ударів палицею (але не більше ніж 80). Це покарання виконував безпосередньо одабаши за наказом чорбаджи. Якщо приймалось рішення про застосування покарання публічно, його виконували перед строєм яничарів у вечірній час. У кожному такому випадку командири слідкували за тим, щоб покараного не було скалічено і після лікування він міг би повернутись до служби. Інколи порушника дисципліни переводили зі столиці до віддаленої фортеці для виконання залогової служби впродовж кількох років. Злочини середньої важкості карались тривалим засланням або тюремним ув'язненням, за скоєння тяжких злочинів застосовувалась смертна кара через повішання, але тільки після всебічного розслідування та з санкції великого везіря. У цих випадках винних спочатку виключали зі складу яничарського корпусу, після чого страчували вночі у фортеці Румеліхисар. У воєнний час до яничарів застосовувались тяжчі покарання, порушників дисципліни карали у спеціальному наметі лейлек чадири (дослівно намет білої лелеки) палицями, а дезертири могли бути покарані на смерть⁴⁵. У мирний час головною функцією яничарів було виконання охоронно-залогової служби як в столиці, так і поза її межами. В Стамбулі яничари по черзі охороняли султанський Діван, решта здійснювала патрулювання вулицями міста та забезпечувала порядок в столиці. Яничари також охороняли посольства та деякі інші державні об'єкти, відкривали та закривали міську браму. Аналогічні функції яничари виконували в провінційних містах, але основним їх завданням була охорона фортець (яничарські орта змінювали одна одну раз на три роки). В найбільших прикордонних фортецях розміщувались чисельні яничарські залоги на чолі з своїми командирами (сердарами), являючи собою зменшену модель столичного корпусу. Тут проходили службу й т.зв. ерлікулу «місцеві яничари», які фактично не належали до складу яничарського корпусу. До дефтерів місцевих яничарських командирів були внесені й гьонюллю (добровольці), які не отримували платні, а лише користувались почесним становищем і пільгами, наданими яничарам. Неодмінною умовою приналежності до яничарського війська була глибока релігійність, що було пов'язано з потужним впливом, яке справляв на корпус вже згадуваний орден бекташи. Вже за

часів правління султана Сулеймана I спеціально для яничар у Стамбулі була побудована мечеть Орта месджиді (пізніше була перетворена у соборну мечеть та перейменована в Орта джамі), де відбувалась урочиста п'ятнична служба у присутності яничар (інколи цю мечеть відвідували й султани). Свою відданість ісламу повсякчасно виявляв й яничарський ага, в резиденції якого п'ять разів на день проводились богослужіння, якими керував імам аги. На посаду імама корпусу міг бути призначений лише той з яничарів, хто скінчив медресе. Разом з тим він повинен був мати й командирські якості, бо імам також виконував функції начальника однієї з орта джемаат. Він вважався одним з довірених осіб аги та не був переобтяжений виконанням службових обов'язків. Власне основною його функцією було здійснення разом з агою яничарів намазів, причому імаму допомагали 4-5 муеззінів аги, які призивали присутніх до молитви. Імам також супроводжував яничарського агу під час походів та проводив польові релігійні відправи⁴⁶. Війна завжди була для яничарів найвизначнішою подією їх життя, тому кожного разу вони влаштовували урочисту ходу перед султаном, який при цьому перебував у спеціальному павільйоні (Алай кьошкю). Хода відбувалась з розгорнутими прапорами (яничарського аги Імам-і Азам, корпусу яничарів, шейха ордена бекташи, кетхюди і жовто-червоними стягами орта), які несли байрактори. У визначених місцях військо зупинялось на короткий перепочинок (мензіль), під час якого уповноважені особи (мензіль еміні) купували у місцевого населення продукти за ринковими цінами. Забезпеченням вояків корпусу усім необхідним займалась також й служба постачання, до якої входили уповноважені до цього торговці. Кошти для створення продовольчих запасів або їх придбання під час просування яничарського війська збирались у вояків (кожен з яничарів мав передати на ці потреби дві золоті монети). Місцева влада, і зокрема кадії, були завчасно попереджені про маршрут руху яничарів, і також надавали допомогу у забезпеченні вояцтва продуктами харчування (насамперед – борошном і сухарями) та облаштуванні місць відпочинку. Під час походу яничари просувались попереду султана, на привалі їх намети оточували султанську ставку. Після прибуття до зони бойових дій яничари здійснювали похідну молитву та залишали тяжке спорядження, бунчуки та прапори в обозі. Вони займали центральне місце в бойових порядках османської армії, праворуч і ліворуч від них розташовувались кінні частини капикулу, ще далі – на правому і лівому флангах знаходились підрозділи сіпахів-тімаріотів. Тоді ж яничари отримували зброю – зроблений з рогу лук, комплект стріл, щит, кинджал, сокиру, арбалет; захисні обладунки – лати і шоломи; крім того їм видавався шанцевий інструменти – кирки і лопати для риття окопів. Якщо на перших етапах існування корпусу яничари були озброєні металюною зброєю, то вже у першій половині XVI ст. її поступово витісняє вогнепальна – трутний мушкет (тюфенкчи). На 1532 р. переважна більшість яничарів (9 тис.) вже мали на озброєнні мушкети, і тільки одна тисяча з їх числа ще не мала навичок у користуванні ними, продовжуючи робити ставку лише на старі зразки зброї⁴⁷. З настанням активної фази бою функція охорони султана переходила до кінних солаків та інших кінногвардійських частин, а піші яничари розташовувались у викопаних ними же окопах в очікуванні атак неприятельських сил. Йдучи в бій, яничари неодмінно виголошували гюльбанк (бойовий клич). Коли битва наближалась до своєї вирішальної фази, яничари ладувались у шеренги, після чого кожна з них здійснювала кілька прицільних залпів у ворога, після чого справа могла дійти вже до ближнього бою. Не буде перебільшенням стверджувати, що успіх у бою значною мірою залежав від кількості та якості зброї, яка видавалась яничарам джебеджи⁴⁸ – майстрами-зброярами ще одного підрозділу (оджак) військ капикулу, що був створений відразу після виникнення яничарського війська. Він комплектувався аджемі огланами – до нього потрапляли фізично міцні юнаки, які спочатку проходили службу в Джебхане (зброярські майстерні в Стамбулі), де власне й відбувалось їх знайомство з процесом виготовлення та ремонту зброї, і після кількох років навчання вони могли бути зараховані до корпусу джебеджи. В організаційному відношенні оджак джебеджи поділявся на 37 орта і 59 бьолюків, які не мали чітко визначеної кількості (у 1571 р. оджак джебеджи нараховував 625 майстрів, ще за 23 роки – 2500 осіб та ще 1000 на флоті)⁴⁹, звичним явищем було коливання його кількості у подальшому від однієї до трьох тисяч вояків⁵⁰, що залежало від загального числа яничарів. Звичайною практикою була стовідсоткова участь джебеджи у військовому поході, коли на чолі армії виступав султан або великий везір, в інших випадках до експедиції долучалась лише частина османських зброярів. Під час воєнних дій джебеджи сліdkували за належним станом усього озброєння яничарів, здійснюючи в разі необхідності його ремонт, а після їх закінчення вони мали забезпечити зберігання зброї в спеціальних арсеналах. Для перевезення необхідного реманенту та запасів зброї джебеджи використовували вози або верблюлів, до їх функцій також входили супровід та охорона усієї військової амуніції до театру воєнних дій. Особливо ретельно джебеджи сліdkували за справністю

стрілецької зброї та наявністю достатньої кількості набоїв до неї. Ще одна функція джебеджи – забезпечення зброєю тих яничарів, які проходили залогову службу в прикордонних фортецях, для цього у визначених місцях облаштовувались склади, яким опікувались уповноважені до цього командуванням оджаку джебеджи офіцери (термін їх служби становив три роки, після чого мала бути проведена ротация і до цих місць прибували новачки). Командування корпусом здійснював джебеджибаши, який також виконував й комендантські функції у кількох кварталах столиці; до вищої управлінської ланки оджаку входили його перший заступник (башкетхуда), три кетхуди і джебеджи башчавуш. Молодші офіцери (чорбаджи, одабаши і ашчибаши) здійснювали провід в орта джебеджи. Казарми зброярів у Стамбулі (район Ая-Софья) розташовувались у безпосередній близькості до майстерень і складів зброї. Якщо кількість зброї в арсеналі ставала меншою, ніж того вимагали потреби воєнного часу, джебеджибаши звертався з відповідним поданням про їх поповнення до султанського Дівану, звідки діставав потрібні кошти для придбання усього необхідного у зброярських майстернях, але більша частина зброї (стріли, залізні лати, мушкети тощо виготовлялась у майстернях корпусу). Як і яничари джебеджи отримували платню раз на три місяці, в кінці року їм сплачували додаткові кошти (т.зв. кеманбаха) для придбання луку і стріл. В складі військ капикулу був і оджак топчу (гармашів)⁵¹, який також відіграв важливу роль в структурі регулярної османської армії. Визначення точної дати створення корпусу викликає значні труднощі через брак документальних джерел, але можна з певністю стверджувати, що це сталось через кілька років після створення яничарського війська, бо комплектування топчу відбувалось з числа аджемі огланів. За часів правління Мегмеда Фатіга розвиток гарматної справи отримав додатковий імпульс, що було пов'язано з використанням мортир та будівництвом Топхане – казарм для топчу та майстерень для відливання гармат. Крім того, майстерні з відливки гармат були побудовані й поза межами османської столиці, зокрема у Белграді, Темешварі, Шкодері, Правешті та ін. Ядра для гармат (гюлле) відливались здебільшого на рудниках, після чого доставлялись до майстерень топчу. Вони були різної ваги (від 8 до 22 окка – 10-28 кг) і діаметру (інколи – до одного метру). Двічі на тиждень топчу проводили навчальні стрільби під керівництвом своїх ашчибаши, причому кожен тип гармат мав своїх знавців. Корпус складався з 72 орта, які входили до бьолуку аги і джемаат (кількість топчу в 1571 р. становила 1099 чол.⁵², збільшившись у кінці XVI ст. до чотирьох тисяч осіб; у подальшому чисельність гармашів змінювалась – від 1452 чол. за часів правління Мурада IV до 5084 осіб при султані Ібрагімі, залишаючись приблизно такою ж до XIX ст.)⁵³. Мав місце фактичний поділ топчу за спеціалізацією – на майстрів з відливання гармат і власне артилеристів, які брали безпосередню участь у боях. Начальнику гарматних майстерень (дьокумджубаши) підпорядковувались ціла група спеціалістів: тамірджи (механіків), бургуджи (свердловщиків), ямаджи (ремонтників), кефджегірів (металургів), майстрів з відливки гармат, ковалів та ін. Їх майстерність у виготовленні гармат кожного разу відзначалась османським урядом шляхом влаштування спеціальних частувань майстрів за участю великого везіря, шейх-уль-іслама та інших міністрів. Водночас проводився ретельний обрахунок матеріалів, що надходили до Топхане, а також облік готової продукції – за це в корпусі відповідали назир топхане (керуючий) і емін топхане (уповноважений). Під час походу топчу перебували в ар'єргарді армії, але перед боєм висувались в перші бойові порядки, займаючи місце перед яничарами (в центрі), а також і на флангах. Аналогічний порядок мав місце і під час облоги фортець, але у цьому випадку використовувались гармати великого калібру (калакуб). Османи намагались застосовувати гармати під час проведення всіх своїх операцій; до тих районів, куди через їх топографічні особливості було не можливо їх довести, вони виготовлялись у похідному таборі. Топчу проходили службу і в прикордонних фортецях, де також служили й «місцеві» гармаші йерлікулу (тімаріоти). Їх завданням було підтримання гармат у постійній готовності (а у разі потреби – їх ремонт), і звичайно ж ведення з них прицільного вогню під час воєнних дій. З топчу була тісно пов'язана діяльність вояків корпусу перевізників гармат (топ арабаджилари), який був створений у другій половині XV ст. для транспортування гармат великого калібру. Спочатку його комплектування відбувалось з числа аджемі огланів, але з XVI ст. до корпусу стали зараховувати й синів арабаджиларів (кулоглу) і навіть сторонніх осіб (кулкардешлері). Нижчі чини корпусу перебували на казарменому становищі (район Топхане), час від часу їх відряджали для проходження служби до тих фортець, де перебували топчу. У майстернях корпусу виготовлялись вози для перевезення гармат різних калібрів, під час походу арабаджилари мали підтримувати їх у робочому стані та в разі потреби проводити їх ремонт; а крім того – доглядати за мулами та волами. В умовах бездоріжжя та гірської місцевості завдання арабаджиларів суттєво ускладнювалось, що вимагало кооперації їх зусиль з топчу та іншими

підрозділами корпусу яничарів. Командування корпусом здійснював топ арабджибаши, номенклатура офіцерських чинів була аналогічною з іншими оджаками війська капикулу. Корпус складався з 63 підрозділів, у найчисельнішому з них нараховувалось 52 вояки. У 1686 р. кількість арабджиларів становила 622 чол., а разом з обслугою (мютеферріка) – 1000 осіб⁵⁴. Ще один допоміжний підрозділ – корпус бомбардирів (хумбараджи⁵⁵) – також був тісно пов'язаний з топчу і джебеджи як в мирний, так і у військовий час. Вояки корпусу (загалом 600 чол.) поділялись на дві категорії: тих, хто отримував за службу платню, та утримувачів тімарів (останні служили в фортецях). Для першої категорії хумбараджи були споруджені казарми та майстерня з виготовлення хумбара. Управління корпусом здійснював хумбараджибаши (або алайбаши), 100 вояків становили одну ода на чолі з одабаши, яка в свою чергу поділялась на дві півсотні під командуванням еллібаши; до числа офіцерів належали три отузбаши (командири 30 вояків), десять онбаши (десятників), векільхарч, чавуш, імам, лікар, хірург, писар і барабанщик⁵⁶. Завданням вояків з оджаку лягимиджи (саперів) було прокладання підземних ходів під мури неприязельських фортець, закладення вибухівки та її підрив. До корпусу охоче зараховували тих вояків, які мали хоча б мінімальні технічні знання або демонстрували здатність до їх засвоєння. Вже на цьому етапі командування корпусу визначало подальшу спеціалізацію вояків, які потрапляли або до підрозділів з риття тунелів або могли стати саперами для роботи з вибухівкою та займатися безпосередньо підривом мостів та фортифікаційних укріплень ворога. Звичайною винагородою воякам цього підрозділу за службу було наділення їх тімаром (дірликом) або виплата жалування, причому ця категорія лягимиджи поділялась на 17 джемаатов та підлягала джебеджибаши. Натомість «тімарні» сапери підпорядковувались лягимиджибаши та ще кільком старшим офіцерам оджаку. У XVII ст. корпус нараховував 500 чол., кілька його підрозділів особливо успішно діяли під час облоги та здобуття фортеці Кандія (1669 р.), але цей епізод став початком занепаду цього оджаку, і вже у XVIII ст. його кількість зменшилась до 200 осіб. Під час воєнних походів створювалась служба постачання армії – т.зв. ордуджу еснафи (армійський цех ремісників)⁵⁷, до складу якого входили відібрані кадіями великих турецьких міст (Стамбула, Едірне, Бурси) ремісники та торговці. Керівництвом цим цехом здійснював ордуджубаши, який персонально відповідав перед командуванням яничарського корпусу за роботу підпорядкованих йому майстрів. У корпусі діяла й постійна медична служба, яка опікувалась хворими і пораненими. Ці вояки перевозились за допомогою майдан чорбаджи у визначене місце, де передавались башджерраху (головному хірургу), який через підлеглих йому лікарів організовував їх лікування та подальший догляд. Найпочесніше становище серед військ капикулу займав «кінногвардійський» оджак сьоварі (сьоварілері), творення якого розпочалось ще за часів правління Мурада II. Тоді за пропозицією Кара Тимурташ-паши було сформовано бьолюк сіляхдар, який отримав свій особливий прапор жовтого кольору, завдяки чому набув неофіційної назви «жовтопрапорного». Першими до його складу були зараховані іч оглани з охорони султанського гарему. Під час військових походів вояки цього бьолюку розташовувались праворуч султана, у разі такої потреби вони розчищали дорогу для війська та ремонтували мости, використовуючи для цього місцеве населення. Крім того до обов'язків кіннотників цього бьолюка входило виконання важливих церемоніальних функцій: вояки-тугджу весли султанський бунчук⁵⁸, ще 30 сіляхдарів едекчи (резервістів) доглядали за султанськими кіньми, відділ бучукджу займався там, що роздавав дрібні монети бідним під час просування султана та його почту. Загалом бьолюк поділявся на 260 невеликих підрозділів, командування ним здійснював сіляхдар агаси⁵⁹. Ще один кінний бьолюк капикулу – сіпахі – був створений за часів правління Мегмеда Фатіга, і завдяки своєму прапору також мав неофіційну назву кирмизи байрак («червонопрапорний»). В мирний час до функцій вояків цього підрозділу входило збирання джизьє та інших видів податків з підданих султана, у військовий – сіпахі (разом з сіляхдарами) охороняли намет султана та усюди його супроводжували; у разі необхідності сіпахі використовувались для риття окопів для яничар. До складу бьолюку входило близько 300 невеликих (20-30 чол.) підрозділів, командування ними здійснював бьолюкбаши (агаси) сіпахів. Цей бьолюк невдовзі став «правофланговим», відтіснивши на лівий фланг сіляхдарів. У середині XV ст. до бьолюків сіляхдар і сіпахі було додано ще чотири – спочатку кінні загони правих і лівих улуфеджи⁶⁰, які йшли в бій під зеленими прапорами. Однією з найважливіших функцій улуфеджи була охорона державної скарбниці під час походів та боїв. Сім осіб з числа улуфеджи (т.зв. субаши) займались збиранням не внесених вчасно податків, ще троє найавторитетніших вояків цього бьолюку мали привілей продавати старі намети, кошти від чого також мали зараховувались до державної скарбниці. Ще за кілька років до корпусу було вліто два бьолюки правих і лівих гарібів⁶¹, до яких зараховували тих вояків, які відзначились своєю хоробрістю на полі бою. На

марші вони займали крайнє праве і лівє становище на флангах султанської кінної гвардії, під час битви гаріби охороняли намет султана та його обоз, а також санджак-і шеріф та інші султанські прапори. Гаріби також забезпечували султанський табір дровами під час зупинок на перепочинок. За мужність і хоробрість під час боїв гаріби могли бути переведені до «старших» підрозділів⁶². В такий спосіб кінний корпус капикулу став включати шість бьолюків (звідси і його назва – алтибьолюк халки або «люди шести бьолюків»). Кожен воїн-кіннотник був озброєний луком і стрілами, сокирою, палашем, кинджалом, шаблею, булавою (вогнепальна зброя османською кіннотою не використовувалась); мав він і захисні обладунки – щит, шолом, лати. Корпус підпорядковувався безпосередньо султану і був елітним підрозділом, перехід до якого з піших частин вважався високою відзнакою для будь-кого з яничарів. Кількість кіннотників суттєво коливалась – від 8 до 20 тис. чол. – справа в тім, що під час воєнних кампаній число сьоварі значно зростало за рахунок залучення до корпусу обслуги з числа полонених та різних інших категорій воїнів-кіннотників⁶³. Кожен бьолюк мав свого командира – агу (бьолюкбаши), які користувались значною самостійністю, але «першим серед рівних» вважався сіпахі агаси. Через близькість цих офіцерів до султана їх ще називали рікаб аги («стременні»). Комплектувались кінні частини здебільшого з числа випускників дворових шкіл Едірне, Галати та Ібрагім-паши, тобто через систему «девширме», відтак в етнічному відношенні основу кінної гвардії султана складали особи нетурецької національності – албанці, хорвати, боснійці, греки, вірмени та ін., які були набрані ще дітьми серед немусульманського населення імперії. Проїшовши вишкіл й виховання в Палаці у якості іч огланів, вояки цих підрозділів являли собою еліту османської гвардії. Крім того, до складу османської кінної гвардії потрапляли ті яничари, які виявили на полі бою виняткову військову доблесть. Кожне зарахування (переведення) до складу кінногвардійських частин османського війська називалось «входженням в бьолюк» та супроводжувалось виплатою з державної скарбниці тіркеш баха[си] («ціни сагайдака») у 300 акче. Проте вже на початку XVII ст. система комплектування «кінногвардійських» частин османської армії кардинально змінюється – до бьолюків починають записувати синів сьоварі (веледеш), які фактично успадковували місце служби своїх батьків. Інколи до числа кіннотників потрапляли бостанжи, а то й взагалі сторонні особи (за умови проходження трьохрічної служби в провінції). Це відразу позначилось на боєздатності кінногвардійських бьолюків – кіннотники втрачають свої кращі бойові якості та перетворюються на один з чинників нестабільності в державі. Через затримку виплати жалування вони часто вдавались до різного роду демонстрацій, хоча отримували за службу навіть вищу (аніж яничари) платню. Навіть та обставина, що за збирання деяких державних податків їм виплачувалась грошова винагорода (гулямийє) – не зупиняло сьоварі від виявлення свого незадоволення. Комплектування всіх без винятку оджаків капикулу відбувалось з числа вже згадуваних аджемі огланів (букв. – «ненавчені хлопці»), здебільшого вилучених з християнських сімей юнаків за вже згадуваною системою девширме. Як правило, це були підлітки 14-18 років, які набирались як в європейських, так і азійських володіннях Османської імперії, причому вербувальники (з числа яничар) намагались відбирати юнаків середнього і вище середнього зросту, гарної статури, фізично розвинутих і з правильними рисами обличчя. Всі видатки (на одяг – червону накидку і гостроверхий ковпак також кольору, а також на харчування під час подорожі до Стамбулу)⁶⁴ покривались за рахунок місцевого населення там, де відбувався набір девширме. Групами по 100, 150, 200 осіб відібрані юнаки доставлялись до Стамбулу, де вони два-три дні відпочивали, після цього в резиденції яничарського аги новобранці проходили ретельну перевірку шляхом звірки записів у спеціальних реєстрах ешкаль, і після проведення обряду обрізання (що фактично означало прийняття ісламу) новобранців зараховували до корпусу аджемі⁶⁵. Найміцніших та фізично розвинутих хлопців вписували до корпусу бостанджи, з правильними рисами обличчя, відповідною статурою і високими розумовими здібностями відправляли до Палацу (їх називали іч оглани)⁶⁶. Значну частину з їх числа становили т.зв. потураки (букв. «потурчені»), які набирались з мусульманських сімей тих боснійців, які добровільно прийняли іслам після завоювання Мегмедом II Фатігом Боснії. Ця категорія аджемі огланів не підлягала обряду обрізання, разом з тим командування яничарського корпусу дбало про те, щоб діти боснійців на змішувались з іншими мусульманськими підлітками. Перший підрозділ (оджак) аджемі огланів був створений заходами Чандарли Кара Халіла і Молли Рустема у Геліболу⁶⁷ (Галліполі) – місті на європейському березі Дарданелл (Чанаккале), де ще за часів Орхан-бея нашивку навчали полонених, після чого їх вливали до османського війська з платнею два акче на день. За часів правління Мурада найміцніші аджемі оглани цього оджаку використовувались у якості веслярів на галерах, які перевозили турецькі війська через протоку в обох напрямках між

Ляпсеки, Чардаком⁶⁸ і Галліполі. Їх платня становила одне акче, через 5-10 років такої служби та за умови опанування турецькою мовою, ці аджемі оглани переводились до яничарського корпусу⁶⁹. Спочатку галіполлійським оджаком аджемі командував ага корпусу (аджемі оджаги агаси, який після створення стамбульського оджаку огланів став називатись галіболу агаси). Йому підпорядковувалось 8 бьолуків аджемі, якими командували чорбаджи. Кількість новобранців у цьому оджаку становила 400-500 чол.; за кілька років служби ці аджемі оглани поступово (за рекомендацією аги) переводились до корпусу яничарів, а до оджаку відряджались нові партії огланів. Ще один оджак аджемі огланів був заснований Мегмедом II Фатігом у 1453 р. відразу після здобуття ним Константинополя. Юнаків, які потрапили до його складу, називали ще торба огланами (або шаді чи шеді), всі вони перебували на казарменому становищі. Заміщення вільних вакансій в оджаку відбувалось шляхом відрядження на службу тих юнаків, які відбули кількालітній термін підготовки в різних військових структурах османської армії, або працювали у господарствах османських сановників (селян) Анатолії у якості простих робітників; дехто з цих юнаків міг проходити службу на флоті простим веслярем або кухарем в армійських частинах. Існував особливий ритуал зарахування до стамбульського оджаку аджемі – всіх новобранців ставили перед ода в одну шеренгу згідно до віку, після чого кожен оглан, ім'я якого вносилось у реєстр, проходив повз одабаши⁷⁰, отримуючи від нього несильний удар палицею в потилицю. Це було символічне нагадування про необхідність дотримання дисципліни та слухняного виконання всіх наказів яничарських командирів. Після цього оглани розподілялись по казармам, а ага яничарів засвідчував своєю печаткою імена новачків та номери їх ода, а також офіційно вносив їх до списків на виплату жалування. В такий спосіб новобранці потрапляли до однієї з 34 стамбульських орта аджемі огланів, кожна з яких розташовувалась в окремій ода. Кількість стамбульського оджаку аджемі постійно зростала – спочатку їх було 3000 чол., у XVI ст. їх число збільшилось до 8-9 тис., а на початку XVIII ст. досягло 10 тис. чол.⁷¹ У зв'язку з постійним збільшенням кількості аджемі огланів в столиці для них було збудовано цілий комплекс приміщень різного призначення: казарми з плацом для ладувань, мечеть, лазню, в'язницю (зіндан). Торба огланів інтенсивно використовували на різних роботах як у самих казармах, так і поза їх межами. Молодші оглани прибирали та ремонтували ода, більшість же новобранців працювали в мануфактурних майстернях, на дров'яних складах, у закладах державної митниці; інші (т.зв. балтаджи) – заготовляли дрова для ogrівання взимку султанських палаців⁷² та резиденції великого везіря, доглядали султанських коней та готували їжу для його собак, випікали хліб. Значна частина аджемі огланів працювала в столиці на різних громадських (насамперед – ремонтно-будівельних) роботах, отримуючи за це одне акче на день⁷³. Наскільки активно використовувались аджемі оглани на цих роботах засвідчує хоча той факт, що під час будівництва мечеті Сулеймана I в Стамбулі у 1550-1557 рр. вони становили 40% її будівельників⁷⁴. Крім того, вони виконували вартову службу в столиці під час відсутності там яничарів. Але перед тим, як приступити до виконання праці або служби, значна кількість аджемі спочатку відряджалась на сільськогосподарські роботи у маєтках османських сановників або тюркських селян, де власне походив перший етап їх ісламізації. Загальний провід над аджемі огланами в Стамбулі, як зрештою над усіма новобранцями у війську капикулу, належав яничарському азі (командувачеві корпусу), але через його переобтяженість справами безпосереднє командування стамбульським оджаком огланів здійснював істамбул агаси. До кожної орта аджемі огланів призначався аджемі чорбаджи, який виконував функції начальника орта та являвся також старшим офіцером в орта яничар. 1-а орта, яка також називалась бьолук аги, в організаційному відношенні поділялась на 9 відділень (в її складі перебувала значна кількість новобранців) та безпосередньо підпорядковувалась істамбул агаси. За вишкіл аджемі орланів та їх розподіл до подальших місць служби, відповідали два старші яничарські офіцери – румелійський та анатолійський аги, причому юнаків, набраних в Анатолії доручали румелійському азі, а вихідців з Румелії – анатолійському. Фактично вони виступали заступниками стамбульського аги, але оскільки останні здебільшого перебували в провінції, найвпливовішим офіцером після істамбул агаси був кетхюда, який постійно перебував у столиці та був найкраще обізнаний зі станом справ у кожній з орта огланів. До числа старших офіцерів корпусу належав і чавуш, якому підлягали ашчибаши (вони контролювали виконання новобранцями вартової служби). За дисципліну в корпусі відповідав мейдан кетхудаси (мейданбаши), який мав право накладати на аджемі огланів дисциплінарні покарання, щоправда для цього йому треба було отримати згоду одабаши та чорбаджи тієї орта, до складу якої належав порушник дисципліни. Як вже зазначалось, аджемі оглани отримували за свою службу визначену суму, яка видавалась раз на три місяці на плацу біля казарми впродовж

трьох днів. Ці кошти частково витрачались на придбання продуктів, з яких оглани готували собі їжу в казармах; натомість ті ж з новобранців, які працювали в палацах, отримували все необхідне з дворцової кухні. Ще за Мегмеда Фатіга аджемі оглани почали отримувати гроші для пошиття однострою (чуха параси або йака харджи, букв. «видатки на комірець»), а крім того вони отримували кожного року два комплекти одягу (серпуш конічної форми жовтого кольору на голову, капут – шинель, халат долома з гудзиками до поясу, оперізувались оглани кушаком, до якого кріпився невеликий кинджал). Окремо їм видавались кошти на придбання взуття – адет-і зерпуль («право на дрібні видатки»), що було запроваджено за часів правління султана Сулеймана Кануні. Раз на рік аджемі огланам виплачувались з державної скарбниці кошти йай [харджи] (видатки на лук, 30 акче), які вже судячи з назви призначались для придбання луку і стріл. Нарешті, огланам щорічно видавались очеретяні циновки, якими застелялась підлога казарми. Вважалось, що після 5-10 років такої важкої служби, покликаній привчити юнаків до суворого та наповненого труднощами життя, аджемі оглани будуть вже цілком підготовленим до зарахування в корпус яничарів. Процедура переведення огланів називалась капия чикма (вихід до воріт) або бедергях, і відбувалась тоді, коли треба було заповнити вільні вакансії в яничарському корпусі або в разі потреби його збільшення перед початком воєнних дій. Ага яничар звертався з відповідним поданням в Діван, на якому й приймалось рішення про поповнення яничарського корпусу. Як правило, переводили найдосвідченіших аджемі огланів, яким видавалось по дві золоті монети для облаштування на новому місті. Ще одним джерелом поповнення яничарського корпусу були чикма з оджаку бостанджи, які після кількालітньої роботи в палацових садах також могли бути зараховані до складу яничарів, отримуючи при цьому одноразову грошову допомогу⁷⁵. З цього часу вчорашні аджемі оглани мешкали в казармах яничарського корпусу та займались майже виключно несенням охоронної служби та військовим навчанням, а також брали участь у походах. Але на цьому їх випробування не закінчувались – молоді яничари (хізметкяри або караколлукчу) мали прислужувати досвідченим воякам ода (прибирали в казармі, прали, заготовляли дрова, запалювали лампи). Відтак у мирний час хізметкяри виконували всі доручення заслужених яничарів та фактично потрапляли до них у залежність, а у військовий – молоді вояки, крім усього іншого, мали встановлювати намети, дивитись за верблюдами, стерегти спорядження. Під час битви новачки мусили йти попереду орта, виказуючи свою хоробрість з тим, щоб з часом посісти становище досвідченого яничара. Слід відзначити, що труднощі військової служби загартували дух і тіло аджемі огланів, і до гвардійських підрозділів потрапляли готові до найтяжчих випробувань юнаки, цілковито віддані ісламу та своєму верховному правителю (султану), які до того ж у своїй масі були добре навчені вправлятися з різними видами зброї. Частина з них оволодівала різними воєнними ремеслами, досягаючи з часом справжніх висот у своїй професії (гармаші, зброярі, сапери тощо). Найталановитіші з числа аджемі (іч оглани) засвоювали знання з різних наук та могли пізніше посісти вищі державні посади (до великого візіря включно). Відтак можна стверджувати, що османам вдалось створити досить ефективну систему комплектування своїх гвардійських частин, а також забезпечити підготовку урядовців до заміщення різних державних посад через інститут аджемі огланів. * * * До середини XVI ст. військо капикулу продовжувало зберігати свою замкнений військово-професійний характер, але пізніше його організація зазнає дедалі відчутних потрясінь, що було пов'язано зі змінами в самій структурі Османської імперії. Вже за наступні півстоліття воно втрачає свою «кастовість», що забезпечувалось системою девширме, суворим дотриманням законів та правил внутрішнього життя оджаку. Дозвіл на шлюб та зарахування до лав капикулу їх синів призвели до розмивання жорстких правил його комплектування та сприяли проникненню до їх середовища значної кількості декласованих елементів, які не мали спеціальної підготовки та не пройшли попередньої служби у якості аджемі огланів. Такі явища послаблювали військову дисципліну та підривали боєдатність війська капикулу. Разом з тим держава, що продовжувала вести тривалі війни, вже не мала можливості регулярно і в повному обсязі сплачувати капикулу платню за їх службу, водночас – в силу воєнної необхідності – їх кількість весь час зростала. Але при цьому все значніше число капикулу починають в різний спосіб ухилятися від участі у військових кампаніях. Війни перестають бути прибутковими з точки зору військової здобичі в результаті важливих економічних та технологічних зрушень в Європі, що призвели до посилення армій європейських правителів. Війни стають затяжними та небезпечними, тягнуть за собою набагато більше втрат, що й обумовлювало бажання капикулу звільнитися від обтяжливих військових зобов'язань. Серед капикулу, які були розквартировані у провінціях, все більшого поширення набуває практика отримання дозволу відмови від участі в походах через хворобу, що передбачало наявність у них

спеціального документа, де місцевим кадієм був би засвідчений факт недуги. Дозвіл брати шлюб призвів до появи значного числа синів капикулу (кулоглу), які отримують право на вступ до корпусу, що перетворює цю професію у спадкову. Капикулу не сплачували жодних податків державі, були непідсудні місцевим суддям, підлягаючи виключно дисциплінарній владі своїх командирів. Весь час свого існування корпус капикулу залишався важливим військово-політичним інститутом Османської імперії, який разом з підрозділами військ яя, мюсселем і азебов фактично являв собою центральний елемент створеної османськими султанами нової військової системи, не пов'язаної з архаїчними традиціями родоплемінної організації середньовічного війська. Капикулу вирізнялись своєю дисциплінованістю, високим бойовим духом та здатністю виконувати бойові завдання найвищої складності. Завдяки особливій формі комплектування та вишколу, військо капикулу, що з самого початку було суто османським винаходом, являло собою одне з перших в Європі за часів середньовіччя професійне багатоцільове формування. Вивчення специфіки функціонування корпусу капикулу являє значний інтерес для дослідників історії Османської імперії на всіх етапах її існування аж до його ліквідації у XIX ст., але особливу увагу привертає ранній період розвитку оджаку капикулу, коли він був тісно пов'язаний з османським державотворенням.

Див. зокрема:

1 Клейнман Г.О. Кризис военной системы феодальной Турции. К истории уничтожения янычарского корпуса. – Дис. канд. ист. наук. – М., 1949.

2 Петросян И.Е. К истории создания янычарского корпуса // Тюркологический сборник. 1978. – М., 1984; она же.

Трактат о янычарах как источник по истории Османской империи начала XVII в. // Источниковедение и текстология средневекового Ближнего и Среднего Востока. – М., 1984. она же. Янычарские гарнизоны в провинциях Османской империи в XVI-XVII вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: Сб. статей / С.Ф.Орешкова (отв. ред.). – М., 1986; она же. Янычарский корпус в конце XVI – начале XVII века и первая попытка военной реформы в Османской империи // Восток. История и культура. (Ю.Петросяну к 70-летию со дня рождения) / Под ред. И.Петросян, Е.Резвана, Э.Темкина. – СПб., 2000.

3 Мебде-и Канун-и Йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса) / Изд. текста, пер. с тур., коммент. и указ. И.Е.Петросян. – М., 1987.

4 Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островицы / Введ., пер. и коммент. А.И.Рогова. – М., 1978.

5 Клейнман Г.О. Армия и реформы. Османский опыт модернизации. – М., 1989. – 158 с.

6 Радусев Е.В. Место вооруженных сил в структуре османской феодальной системы на Балканах // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура / С.Ф.Орешкова (отв. ред.). – М., 1990. – С.107-112.

7 Uzunçarşılı İ.H.Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları. – Ankara. – 1984; Yerasimos S. Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. – İstanbul, 1980. – S.169-177.

8 Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / О.Галенко (пер. з англ.). – К., 1998. – 286 с.

9 The Great Ottoman-Turkish Civilization / Halil Inalcik (Chief of the editorial Board). – Ankara, 2000. – Vol. III. – P.719-760.

10 Савицкий В. Корпус янычар. Образование, организация, комплектование и командный состав в XIV-XVI вв. // Цейхгауз. – М., 1999. – № 9; Сергеев В. Янычары. Меч ислама: искусство войны начала XIX в. нашей эры. – Ростов-на-Дону, 2000; Введенский Г. Янычары. История, символика, оружие. – СПб., 2003; Пенский В.В. Военная революция и развитие военного дела в Османской империи в XV-XVII вв. // Восток (Oriens). – М., 2007. – № 6.

11 Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 років. – К., 2010. – С.67-76.

12 Див.: Срібняк І.В. Яничарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.): організація, комплектування, структура // Україна у Центрально-Східній Європі. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип.9 (в друці); він же. Кінні, артилерійські та спеціальні підрозділи корпусу капикулу в структурі османського війська // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». – Острог, 2010 (в друці); він же. Військова організація турків-османів

- (XIV-XVI ст.). – К., 2010. – 15 с.; він же. Оджак яничарів у структурі османської армії. – К., 2010. – 18 с.
- 13 История Османского государства, общества и цивилизации: в 2-х т. / Под ред. Э.Ихсаноглу. – М., 2006. – Т.1: История Османского государства и общества. – С.263-303, 379-382.
- 14 Проявом особистої залежності яничарів від правителя імперії може вважатись і заборона на шлюб, яка в кінці XV ст. вже практично не діяла.
- 15 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.264; Петросян И.Е. К истории создания янычарского корпуса... – С.193.
- 16 Петросян И.Е. К истории создания янычарского корпуса... – С.196.
- 17 Підрозділ в османській армії і яничарському корпусі – авт.
- 18 Клейнман Г.О. Армия и реформы. Османский опыт модернизации. – М., 1989. – С.146.
- 19 Назва яничарського корпусу – оджак (сім'я, родинне вогнище) – символізувало його єдність. У спілкуванні між собою яничари використовували звернення «йолдаш» (буквально – «людина, яка йде однією дорогою», соратник). Таке звернення засвідчувало особливу атмосферу взаємодопомоги, тісного єднання яничарів у лавах корпусу.
- 20 До яничарського корпусу входила 196 орта з власною нумерацією, кожна з яких мала неоднакову кількість вояків (від 100 до 500 чол.). Див.: Клейнман Г.О. Армия и реформы. Османский опыт модернизации. – М., 1989. – С.150.
- 21 Пенский В.В. Военная революция и развитие военного дела в Османской империи в XV-XVII вв. // Восток (Oriens). – М., 2007. – № 6. – С.34. Про кількість яничарів у різні роки див. також: Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / Олександр Галенко (пер. з англ.). – К., 1998. – С.94.
- 22 Як відомо верблюди широко використовувались в османському війську для перевезення військового спорядження, амуніції та зброї (див. зокрема: Записки янычара... – С.100).
- 23 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.205.
- 24 «Саксонами» називали великих мисливських псів з Саксонії, які у свій час були подаровані султану Мегмеду Фатігу воеводою Валахії.
- 25 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.281.
- 26 Зенбереком також називали невелику гармату, яка перевозилась на верблюдах або конях.
- 27 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.206, 213.
- 28 Назва походить від вигуку «Ху!» («Хай буде Він [Аллах]!»).
- 29 Після запровадження у другій половині XV ст. окремої посади яничарського аги (командувача яничарського корпусу), секбанбаши почав виконувати функції його заступника в Стамбулі (зокрема – під час перебування яничарського аги в поході). Завдяки своєму визначному становищу мав великий штат слуг-яничарів та послуговувався власною печаткою (такі привілеї були лише у яничарського аги)
- 30 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.275.
- 31 Для проведення занять використовувалась зокрема Окмейдани (Стрілецька площа).
- 32 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.276, 283.
- 33 Починаючи з XVII ст. ага міг бути у ранзі везіря.
- 34 Акче (тур.) – срібна монета розміром 12-14 мм, що перебувала в обігу в Османській імперії та на момент своєї появи в XIV ст. важила 1 грам (за іншими даними – 1,2 грами) – авт.
- 35 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.204, 207.
- 36 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.283.
- 37 Котли, в яких готували їжу уста, вважались у яничарів священними; зазвичай збори яничарів орта відбувались навколо них. Вислів «перевернути котли» означав початок яничарського бунту.
- 38 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.276-277, 289-290.
- 39 Відома й інша назва зимового комплексу одягу яничарів – чука (чуха – назва різновиду тонкого сукна, з якого шився згадуваний одяг). Див.: Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.28, 203.
- 40 Бьорк (або кече, буквально повсть, повстина) – назва головного убору білого кольору висотою 45 см, який спочатку використовували вояки корпусу яя, а потім виключно яничари. Тильна частина бьорку виготовлялась з тонкої ангорської вовни (ятирми), яка закривала потилицю та широкою смугою спускалась до плеч (див.: Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.222).
- 41 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.284.
- 42 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.202-203.

- 43 На початку XVII ст. проведення цих вправ було припинено і більше не поновлювалось – авт.
- 44 У зв'язку із занепадом кінної гвардії османів у кінці XVII ст. зарахування до її складу втратило для яничарів привабливість та перестало застосовуватись.
- 45 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.286.
- 46 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.207, 212-213.
- 47 Пенский В.В. Военная революция и развитие военного дела в Османской империи в XV-XVII вв. // Восток (Oriens). – М., 2007. – № 6. – С.35.
- 48 Від слова джебе – зброя, кольчуга.
- 49 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.204
- 50 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.293.
- 51 За деяким свідченнями османи вперше використали гармати під час битви на Косовському полі (1389 р.), до цього вони застосовували т.зв. манджиники (катапульти).
- 52 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.224.
- 53 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.296.
- 54 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.297.
- 55 Від хумбара – залізний або бронзовий снаряд (ядро), в середину якого закладалась вибухівка. 56 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.300.
- 57 Утримання ордуджу еснафи відбувалось за рахунок тих цехових організацій, з яких були мобілізовані ці ремісники.
- 58 Символ султанської влади, довга палиця з прядками з кінських волос і золотою кулею на верхівці.
- 59 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.301.
- 60 Займали у бойових порядках місця на правому і лівому флангах, відповідно – праворуч від сіпахів та ліворуч від сіляхдарів. Такий порядок зберігався і під час зупинок армії.
- 61 Чужаків, тобто мусульман, які походили з тих територій, що не входили до складу османських володінь.
- 62 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.302.
- 63 Сюварі на кожні 5 акче своєї платні мали утримувати при собі ще одного кіннотника. Ця система була скасована в середині XVII ст. після непоодиноких випадків заворушень в їх середовищі, а також через надужиття щодо місцевого населення, до якого припускались сюварі.
- 64 У кількісному відношенні цей податок (хілат баха або кул акчесі) становив спочатку 90-100 акче, збільшившись з плином часу втричі, а в XVII ст. – вже в шість разів.
- 65 Всі зарахування до складу стамбульського оджаку аджемі огланів здійснював заступник яничарського аги (кетхюдаси), до корпусу бостанджи – бостанджибаши.
- 66 Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / Олександр Галенко (пер. з англ.). – К., 1998. – С.89.
- 67 Остаточо було захоплене турками у 1376 р.
- 68 Населені пункти на азійському боці Дарданелльської протоки, в яких збирались османські війська в очікуванні свого перевезення на європейський континент.
- 69 Шамсутдинов А.М. Проблемы становления Османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: Сб. статей / С.Ф.Орешкова (отв. ред.). – М., 1986. – С.35. 70 Старший офіцер в яничарській казармі (ода).
- 71 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.270-271.
- 72 Аджемі оглани працювали в Топкапі, Старому, Галатському і Андріанопольському палацах, а також у палаці Ібрагім-паши.
- 73 Через знецінення акче щоденна плата за службу аджемі огланам поступово збільшувалась, досягнувши у XVIII ст. 7,5 акче.
- 74 Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.201.
- 75 История Османского государства, общества и цивилизации... – С.271-273.
- Источник: http://fullref.ru/job_a7a9a078dc26715c05f1351620571e2e.html